

Series I

Vol. II, No. 3 & 4

Dec. 1976

ՀԱՅ

ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՀԱՆԴԷՍ

ARMENIAN

NUMISMATIC

JOURNAL

ՀԱՅ ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

ARMENIAN NUMISMATIC SOCIETY

8511 BEVERLY PARK PL., PICO RIVERA, CALIF. 90660, USA

ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL Ser. I, Vol. II, No. 3 & 4 Dec. 1976

THE EXECUTIVE OFFICERS OF THE SOCIETY

President:	L. Eskijian
Vice President:	H. Muradliyan
Secretary:	Y. T. Nercessian
Treasurer:	W. Gewenian
Editor:	Y. T. Nercessian
Librarian:	W. Gewenian

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD

Editor:	Y. T. Nercessian
Associate Editor:	Ch. R. Nazarian
	W. Gewenian
Corresponding Editor:	H. V. Sarkissian (Yerevan, Armenia)
	G. N. Shirinian (Toronto, Canada)

CONSTITUTIONAL AMENDMENT BALLOT

The Society has applied to the Internal Revenue Service for tax exempt status. The IRS has reviewed our applications and asked to amend our Constitution, Article VIII, Sections 2 and 3. The amendment has been approved by the members unanimously.

TAX EXEMPT STATUS FOR THE SOCIETY

With Feb. 25, 1976 dated letter, the IRS informed the Society that "...Based on information supplied, and assuming your operations will be as stated in your application for recognition of exemption, we have determined you are exempt from Federal income tax under section 501(c)(3) of the Internal Revenue Code..."

"....Donors may deduct contributions to you as provided in section 170 of the Code. Bequests, legacies, devises, transfers, or gifts to you or for your use are deductible for Federal estate and gift tax purposes if they meet the applicable provisions of sections 2055, 2106, and 2522 of the Code..."

Furthermore, with March 9, 1976 dated letter, the IRS clarified a point "... If your members receive any benefits for their dues, such as newsletters, the right to vote at elections, or lower rates for events, their dues would not be deductible as donations. If your members receive no benefits for their dues, the dues would be considered a contribution..."

The Executive Board of the Society is pleased with the above decision of IRS. We do hope that the members will take advantage of this status with their generous donations. Among our goals are: the conversion of this journal to an attractive publication and the establishment of an Armenian Museum in Los Angeles area.

ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL is the quarterly publication of Armenian Numismatic Society, an educational, non-profit organization. Editor, Y. T. Nercessian, 8511 Beverly Park Place, Pico Rivera, Calif. 90660, USA. Associate Editors, Ch. R. Nazarian, W. Gewenian. Non-member subscription \$5.00 per year. Single copies \$1.50. Back issues available.

IN SEARCH OF AN ARMENIAN GOLD COIN

Collecting coins is indeed a most rewarding hobby. Most collectors and students of numismatics are a happy lot, seldom disturbed by the modern disease of boredom. Indeed, the serious student is perpetually in a state of mild excitement, always seeking to gratify his pride of ownership and hopefully anticipating the discovery of a new coin to clarify some obscure historical point. The achievement of such an objective is a tremendously gratifying experience, as those who have experienced it can well understand.

Like many human experiences, collecting involves chase and capture. Inheriting a collection cannot give one the same joy and excitement as building up a collection over the years. In the latter case, one is constantly in search of missing pieces and has the satisfaction of locating and acquiring them. Needless to say, the search and chase become keenest when a real prize is within reach.

If the reader will bear with me, I should like to write about my search (thus far unsuccessful) of a gold coin of King Gosdantin (1298-1299) which has appeared in print but its location remains a mystery.

My search began twenty-five years ago when I first started seriously studying and collecting Armenian coins. It was most satisfying to study many thousands of coins and to be able to introduce them to the numismatic world. But it has had its frustrations. In the study of Armenian gold coins of Cilicia, the puzzle of the gold coins of Gosdantin has defied solution and the question even arises as to whether one of them ever existed.

We know from our textbooks of history that in 1296 King Hetoum of Cilician Armenia left for Constantinople with his brother Toros in order to attend the wedding of their sister to Michael, the son of the Byzantine emperor, Andronicus Palaelogus. During his absence, the country was entrusted to another brother, Smpad. Morality in the Middle Ages was no better than it is today, and Smpad lost no time in declaring himself king. He struck coins in his name, and many of his silver and copper coins are still around.

When Hetoum and Toros returned to Cilicia, Smpad had them imprisoned. Toros was killed and Hetoum, blinded. These cruel acts against a loved former king enraged the princes and the people, and gave an opportunity to a fourth brother, Gosdantin, to rise against Smpad. With the help of the princes and the populace, Gosdantin managed to capture the capital city of Sis and imprison the rebel king. The blind Hetoum was content to allow his benefactor to rule the country as its king. This is evidenced by the fact that Gosdantin struck coins not only in silver and copper, but also in gold.

Gosdantin's rule was short-lived because within a year, Hetoum regained his sight and the princes insisted that he take over the helm of the land again. In a fratricidal strife, Gosdantin and Smpad in common interest joined to fight their brother, the legitimate king. The loyalist elements won, and Hetoum again became king, while his two brothers were exiled to Constantinople where they eventually died.

Such was the colorful and often sad history, not only of the Armenian kingdom, but also of the Christian Crusader principalities in the Middle East.

When he was still king, Gosdantin apparently spared no effort to convince the populace that he was the victor over Smpad, was the country's legitimate king, and was now in possession of the capital city of Sis. At least his coins take great pains to tell us so. It is also noteworthy and interesting that he struck such beautiful coins, much to the modern coin collectors' delight.

The silver and copper coins of Gosdantin are quite rare, simply because they were struck over a very short period of time, and the possibility exists that when he was deposed, the coins remaining in his treasury were melted. His coins have been studied and are to be found in most major collections (1).

Our story deals with the gold coins of this king. We know that the Mekhitarist Monastery in Venice had a gold coin of Gosdantin for nearly a century and a half. It belonged to the father of the famous Father Alishan, the author of Sissouan. It is reported that upon the death of the father, in accordance with his wish, it was buried with the body. Possibly at Father Alishan's request, the coin was subsequently removed from the coffin and sent to Venice. It is interesting that a second specimen of this gold coin, struck with the same die but on a different flan, was discovered in the Istanbul Archeological Museum and reported to me by Father Berard Marthaler, an American Catholic priest.

It was Langlois who first wrote about the Venice specimen in his book, NUMISMATIQUE DE L'ARMENIE AU MOYEN AGE, printed in Paris in 1855 (2). The drawing of this coin appears on Plate III, No. 9, but it is a drawing obviously done by one unfamiliar with numismatics. Not only is the drawing inaccurate, but for some reason, Langlois did not even attempt to read the legend.

1. P.Z. Bedoukian, Coinage of Cilician Armenia, N.Y. 1962

Զարեհ Պ. Պառլեան, Կիլիկիան Հայաստանի Դրամները, Վիեննա, 1969

Զ. Պ. Պառլեան, Կիլիկիոյ Թագաւոր Կոստանդին Ա.ի Դրամները

Հանդէս Ամբոթիայ, 1958, Թիւ 10, էջ 389-390. Պատկեր

2. Victor Langlois, Numismatique de l'Arménie au Moyen Age
Paris, 1855.

We also read about this coin in Sibilian's book on THE CLASSIFICATION OF ROUPENIAN COINS (3) which was written in 1877, but published with addenda in 1892. Sibilian gave a drawing of this coin which differs from that of Langlois but neither drawing is a good representation of the coin itself.

Next we see drawings of two gold coins of Gosdantin in Jacques de Morgan's book, THE HISTORY OF THE ARMENIAN PEOPLE (4) which appeared soon after the end of World War I. His first drawing showing the castle towers in vertical lines was apparently copied from Sibilian's book, though not very accurately. What was most interesting was the drawing of a second gold coin with the tower walls slanted and having a different legend. This was the first appearance of a second gold coin of Gosdantin--an exciting numismatic discovery which apparently attracted no attention at that time. Morgan merely showed illustrations of these coins (among hundreds of others in his book) without commenting on them.

Basmadjian, in his book, NUMISMATIQUE GÉNÉRALE ARMÉNIENNE (5), reproduced the two drawings of Morgan, and gave a description of the two coins with their legends.

It appears that either none of the above-mentioned writers actually saw the gold coins, or if they did, for some unexplained reason did not note carefully the legends on these coins.

For example, the Venice specimen reads

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՆ ԹԳ ՀԱՅՈՑ — ՍՍՈՑ ԲԵՐԴՆ Է ԹԱԳԱՌՈՐ

but Basmadjian reads

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՆ Ե ԹԳ. ՀԱՅՈՑ — ՍՍՈՑ ԲԵՐԴՆ Է ԹԱԳԱՌՈՐ

Sibilian reads

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՆ ԹԳ ՀԱՅՈՑ — ՍՍՈՑ ԲԵՐԴՆ Է ԹԱԳԱՌՈՐ

Langlois reads

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՆ ԹԳ ՀԱՅՈՑ — ՍՍՈՑ ԲԵՐԴՆ Է ԹԱԳԱՌՈՐ

Furthermore, for the second specimen, Basmadjian says

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՆ ԹԳ ՀԱՅՈՑ — ՍՍՈՑ ԲԵՐԴՆ Է ԹԱԳԱՌՈՐ

whereas on the drawing itself we read

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՆ ԹԳ ՀԱՅՈՑ — ՍՍՈՑ ԲԵՐԴՆ Է ԹԱԳԱՌՈՐ

3. Կ.Վ. Սիբիլիան, Դասակարգումը Ռուբենյան Դրամոց, Վիեննա, 1892

4. Jacques de Morgan, History of the Armenian People, Boston. p.243.

5. Կ. Յ. Բասմաճյան, Հայկական ընդհանուր Դրամագիտություն, Վենետիկ, 1936

Did Jacques de Morgan ever see a second specimen, and if he did, in what collection? In 1968, on one of my visits to Paris, I inquired about Morgan's archives. I was told that his papers were kept in the archival department of the Louvre. Upon inquiry, the chief archivist, Mr. L. Carolus Barre, examined the Morgan manuscripts but unfortunately the original papers of his HISTOIRE DE L'ARMENIE were not among them. Upon discussing this point with Mr. H. Samuelian, the well-known book dealer in Paris, I was told that he himself had tried to find the descendants of Morgan to settle a royalty matter, but was unsuccessful. No trace of the Morgan manuscript has been found, and the last hope of locating the source of the drawing of the second gold coin of Gosdantin seems to have disappeared.

The search continues, but the trail is now cold. Perhaps Morgan arrived at two drawings of the same coin by copying one from Langlois and the second from Sibilian. Possibly the artist exaggerated the differences in the two drawings.

On the other hand, the fundamental difference in the legends belies this assumption. If the two drawings were of the same coin, the legends should not have shown such a difference.

And so, the search continues.

4. Drawing from Morgan and Basmadjian.
5. Coin from the Istanbul Archeological Museum.
6. Coin from the Mekhitarist Monastery of Venice.
7. Drawing from Langlois.
8. Drawing from Sibilian.
9. Drawing from Morgan and Basmadjian.

Wilton, Conn.

P. Z. Bedoukian, Ph. D.

ՀԱՅ ՈՍԿԵՊՈՒՄԻ ՄԸ ՀԵՏԱԶՕՏՈՒՄԸ

(Ամփոփում)

Քսանը հինգ տարիներէ ի վեր լրջօրէն կը հաւաքեմ ու կ'ուսումնասիրեմ հայ հնագիտական դրամներ: Մեծ հաճոյք մըն է հազարաւոր դրամներ ուսումնասիրել եւ ծանօթացնել դրամագիտական միջավայրին: Սակայն այս ունեցած է իր յուսախաբութիւնը. Կիլիկիոյ հայ ոսկեդրամներու ուսումնասիրութեան մէջ Կոստանդինի ոսկեդրամները մնացած են անլուծելի եւ նոյն իսկ կասկածի ենթակայ է ատոնցմէ մէկու մը գոյութիւնը:

Իր թագաւորութեան ընթացքին Կոստանդին հառանց շատ գեղեցիկ ոսկի, արծաթ եւ պղինձ դրամներ: Իր ոսկի եւ արծաթ դրամները շատ հազ-
լագիւտ են:

Վենետիկի Միխիթարեան թանգարանը ունի Կոստանդինի ոսկեդրամ մը: Այս դրամը պատկանած է Միխիթարեան համբաւաւոր Հ. Ղ. Ալիշանի հօրը: Իր հօր մահուան ընթացքին՝ ըստ մահկանուցի փափաքին՝ այս ոսկեդրամը թաղ-
լած հօրը հետ. ապա՝ թագադէն հանուած է եւ ուղարկուած Վենետիկ: Երկ-
րորդ ոսկեդրամ մը, հատանուած նոյն կաղապարէն, քիչ մը աւելի մեծ,
գտնուած է Խսթանպուլի Հնագիտական թանգարանին մէջ:

Լանզլուա առաջին անգամ գրեց Վենետիկի օրինակին մասին իր գրքին
մէջ՝ "Numismatique de l'Arménie au Moyen âge", Փարիզ, 1855 (2):
Այս դրամի գծագրութիւնը կ'երեւնայ տախտակ 4, թիւ 9-ի վրայ: Սակայն
գծագրութիւնը պատրաստուած է դրամագիտութեան անծանօթ անձի մը կողմէ.
գծագրութիւնը ծիշդ չէ. եւ ալ արծանագրութիւնը չէ ընթերցուած:

Սիպիլեանի Դասաւորութիւն Թուրքիայի Դրամոց՝ գրքին մէջ ալ
կը հանդիպինք այս ոսկեդրամի մասին: Իրը՝ կը տարբերի Լանզլուայինէն:
Երկուքն ալ դրամին լաւ պատկերացումը չեն:

Ա. աշխարհամարտի աւարտին՝ լոյս տեսաւ ժազ դը Մորզանի չայ
Ժողովուրդի Պատմութիւնը՝: Հոս կը հանդիպինք երկու ոսկեդրամներու
գծագրութեան: Մին՝ Սիպիլեանի օրինակին ընդօրինակութիւնն է. թէեւ
մշակուած ընդօրինակուած չէ: Երկրորդը՝ բերդի աշտարակին հակած պատերով
եւ տարբեր արծանագրութեամբ:

Բասմաշեան իր չայկական Ընդհանուր Դրամագիտութիւն՝ գրքին
մէջ արտառպած է երկուքն ալ իրենց արծանագրութիւններով:

Կ'երեւի թէ վերոյիշեալ հեղինակները ոսկեդրամները չեն տեսած.
կամ եթէ տեսած են՝ անհասկնալի պատճառով մը արծանագրութիւնը ուշադ-
րութեան առարկայ չեն ըրած:

Օրինակի համար՝ Վենետիկի օրինակին արծանագրութիւնն է.

ԿՈՍՏԱՆԴՆՊՈԼՍ ԹԳ ՀԱՅՈՑ — ՍՍՈՅ ԲԵՐԴՆ Է ԹԱԳԱՐ

Բասմաշեանի արծանագրութիւնն է.

ԿՈՍՏԱՆԴՆՊՈԼՍ Լ Թ.Գ. ՀԱՅՈՑ — ՍՍՈՅ ԲԵՐԴՆ Է
ԹԱԳԱՐ

Սիպիլեանի արծանագրութիւնն է.

ԿՈՍՏԱՆԴՆՊՈԼՍ ԹԳ ՀԱՅՈՑ — ՍՍՈՅ ԲԵՐԴՆ Է ԹԱԳԱՐ

Լանզլուայի արծանագրութիւնն է.

ԿՈՍՏԱՆԴՆՊՈԼՍ ԹԳ ՀԱՅՈՑ — ՍՍՈՅ ԲԵՐԴՆ Է ԹԱԳԱՐ

Բասմաջեանի Բ. օրինակի արձանագրութիւնն է.

ԿՈՍՏԱՆԴԻՆ ԹԳ ՀԱՅՈՑ — ՍՍՈՅ ԲԵՐԴԻՆ Է ԹԱԳԱԽՈՐ

Մինչդեռ գծագրութեան արձանագրութիւնն է.

ԿՈՍՏԱՆԴԻՆ ԹԳ ՀԱՅՈՑ — ՍՍՈՅ ԲԵՐԴԻՆ Է ԹԱԳԱՄ

Եթէ Ժ. դը Մորզան տեսած է երկրորդ օրինակ մը՝ ո՞ր հաւաքածոյի մէջն է: 1968-ին իմ Փարիզ այցին հետաքրքրուեցայ Մորզանի արխիւներով: Բոլոր ջանքերս իզուր մնացին. Մորզանի քնագիրը չկարողացայ գտնել. եւ վերջին յոյսս հետազօտելու Մորզանի երկրորդ դրամին գծագրութեան աղբիւրը փարատեցաւ:

Հետազօտումը կը շարունակուի. սակայն քիչ մը յուսախափ: Թերեւս Մորզան ընդօրինակեց մին Լանզլուայէն եւ միւսը Սիպիլեանէն. կամ ալ գծագրիչը քիչ մը չափազանցեց դրամներու տարբերութիւնը: Միւս կողմէ՝ արձանագրութեանց տարբերութիւնը կը հերքէ այս ենթադրութիւնը. եթէ երկու գծագրութիւններն ոյն դրամին կը պատկանէին արձանագրութիւնները նման տարբերութիւն պէտք չէր որ ունենային:

Հետազօտութիւնը տակաւին կը շարունակէ....

Զարեհ Պ. Պտուկեան

ՈՍԿԻ

Արդ Կոստանդին մի միայն ոսկի մ'ունի վենետկոյ Միխիթարեանց թանգարանը պահուած, որուն առաջին կողմը ԿՈՍՏԱՆԴԻՆ ԹԳ ՀԱՅՈՑ ու միւս կողմը ՍՍՈՅ ԲԵՐԴԻՆ Է ԹԱԳԱՄ գրուած է: Այս ոսկին ես անձամբ ու քանի քանի անգամ քննած եմ ու ստուգութեանը կատարեալ ապահովեցած եմ: Աս ոսկւոյն երկրորդ կողման ընթերցուածը մինչեւ հիմայ ուղիղ կարդացուած չըլլալով՝ Լանզլուա անճիշդ մեկնութիւն տուած է. իբրեւ թէ Սսոյ բերդն է Թագաւորական. C'est le chateau royal de Sis. Սակայն ուղիղ կարդալու եւ իմաստը ճիշդ բերելու համար կարդալու է այսպէս. ՍՍՈՅ ԲԵՐԴԻՆ Է ԹԱԳԱՄ. այսինքն Il est roi du chateau de Sis. ԲԵՐԴԻՆ բառը սեռական կարդալու է Դ եւ ի գրերը միասին կպած (Դ) կարդալով. ինչպէս որ արծաթի Կոստանդինոսի դրամոյն վրայ Ո եւ Ս գրերը միացեալ են: Ան ատեն իմաստը ուղիղ կ'ըլլայ, երբ որ ԲԵՐԴԻՆ կարդացուի: Տես Տախտ. Դ., թիւ 42:

Երբ որ Կոստանդին Սմբատայ յաղթեց ու Սսոյ բերդին տիրեց, այս յիշատակի ոսկին դրոշմեց, իր յաղթութիւնն հրատարակելու ու թշնամւոյն յաղթուած, ըլլալն ընդհանուր, երկրին մէջ ծանուցանելու համար: Ոսկւոյն կշեռքը ոչ Բիւզանդեան ու ոչ ալ Արաբական ոսկեաց կշեռքին համաձայնելուն կը կարծեմ որ այս ոսկի դրամը չէ թէ իբրեւ առեւտրոյ մէջ անցնելու դահեկան դրոշմուած է, այլ աւելի իբրեւ շքադրամ:

Արտատպուած

Դասաւորութիւն Ռուբենեան Դրամոց,
Վիեննա, 1892, էջ 48-49
ԿՈՍՏԱՆԴԻՆ Բ.
1298-1299

Հ. Կղեմէս Վ. Սիպիլեան

Ծն. 1824 Փետր. 17
† 1878 Մայ. 23

Gosdantin I (1298-1299) struck coins of great originality and beauty. It is very easy to recognize his coins. On all his coins, gold, silver, or copper he holds an uplifted sword with his right hand.

Երրորդ դարի 30-ական թուականներից դրամական շրջանառությունը Հայաստանում թեւակոխել է իր զարգացման յաջորդ փուլը, որը բնորոշւում է երկրում սասանեան դրամա-կշռային սիստեմի հաստատմամբ եւ արդեն IV - VII դարերում սասանեան դրամների ամենալայն տարածմամբ:

Ի տարբերութիւն Պարթևների, Սասանեանները ընդորովին նոր պատկերազրութեան դրամներ թողարկեցին իրանում եւ վերջինիս ենթակայ երկրներում: Նոր դրամաւորութիւնը քարտէսագրութեան մէջ: Սակայն վաղ շրջանի սասանեան դրամները նախապէս շատ աննշան էին ամենուրեք տարածուած հռոմէական դրամների հանդէպ: Հետագայում իրանի հետ կապուած տնտեսական կեանքի հայկական կենտրոններում գնալով նշանակալից է դառնում նրանց տարածումը: Սասանեանները թողարկում էին ոսկեայ, արծաթեայ ու պղնձեայ դրամներ: Ոսկեայ դրամները նախապէս դրամաւորութեան մէջ միջազգային շուկայում իշխող հռոմէական աուրեոսի քաշին համապատասխան՝ 8.19 գրամ: Հետագայում նուազեց կշռային այդ չափը: Սասանեան ոսկէ դրամները հազուադիւս են եւ Հայաստանում ու հարեւան երկրներում գործնական նշանակութիւն չեն ունեցել: Հազուադիւս են նաեւ սասանեան պղնձեայ դրամները: Ամենատարածուած սասանեան դրամները եղել են արծաթեայ դրամները, որոնք եւ շրջանառութեան մէջ են եղել վաղ միջնադարի հայկական շուկաներում: Ըստ էութեան սասանեան դրամաւորութեան սիստեմի հիմնական միակողմ դանդաղացել է մօտ չորս գրամ քաշով արծաթեայ դրամներ: Ի հակադրութիւն պղինձի խառնուրդով ուշ պարթևական արծաթ դրամների, Սասանեանները միշտ քարծր են պահել իրենց դրամայի արծաթապատութիւնը արծաթի որակի տեսակէտից:

Հայաստանում գտնուած ամենավաղ սասանեան դրամը վերաբերում է III դարի առաջին կէսին, թողարկուած Սասանեանների առաջին զահակալի պատկերով եւ պաշտամունքային խորհրդանշաններով: Յայտնաբերուել են նաեւ Արտաշիրի անմիջական յաջորդների օրօք թողարկուած դրամները:

Երրորդ դարի վերջին հայկական քաղաքներում խիստ նուազել են անցելից մնացած պարթևական եւ կայսերական դրամները: Շրջանառութիւնը զարգացել է սասանեան դրամների առաւելութեամբ: Երկիրը լիցքաւորուել է նաեւ ուշ-հռոմէական դրամներով: Միջազգային առեւտրի բերումով Հայաստանում շրջանառութեան մէջ են եղել IV - V դարերի ուշ-հռոմէական ոսկեայ դրամները: Փոխանակութիւնը ոսկու եւ արծաթի միջեւ դիտուում է 1:14 յարաբերութեամբ: Սակայն ներքին ու արտաքին առեւտրի մէջ առաւելութիւնը մնում էր սասանեան արծաթ դրամներին եւ այդ առաւելութիւնը քաջործակ է դառնում VI - VII դարերում: Ապրանքափոխանակութեան մղումով հայկական շուկաներն են մտել սասանեան դրամներ, թողարկուած Զեքալի, Խորասանի, Ֆարսի, Խուզիստանի, Սեջստանի եւ լայնածաւալ իրանի այլ նահանգներից: Այդ դրամները, թողարկուած սասանեան զահակալների պատկերներով եւ պահլաւերէն արծաթազրութիւններով վերաբերում են առաւելապէս V - VII դարերին: Դրամագիւտների տուեալներով նշուած շուրջ երկու հարիւր տարիների ընթացքը դիտուում է իբրեւ հայ-իրանական տնտեսական կապերի ամենաընդլայնուած ժամանակաշրջանը՝ վաղ ֆեոդալական յարաբերութիւնների պայմաններում: Վեցերորդ դարի վերջերից քաղաքային կեանքի զարգացման պահանջով սասանեան պատկերազրութեամբ արծաթեայ դրամներ թողարկում են նաեւ իրանին ենթակայ հայկական քաղաքներում, մասնաւորապէս Դուինում եւ Նախճաւանում:

Տեղական կերտուածքի սասանեան դրամները շրջանառութեան մէջ խառնուած իրանի տարբեր մասերից Հայաստան բերուած նոյնատիպ սասանեան արծաթ դրամների հետ սպասարկել են ներքին ու արտաքին առեւտրի պահանջները:

Սասանեան դրախմաների տարածմանը համընթաց VI դարի վերջին Հայաստան են թափանցել նաեւ բիւզանդական ոսկեայ ու արծաթեայ դրամները: Հայ-բիւզանդական ապրանքափոխանակութեան շնորհիւ հայկական շուկաներն են մթտել Յուստինիանոս, Տիբերիոս, Փոկաս եւ Հերակլէս կայսերների ոսկեայ դրամները: Արդէն VII դարի սկզբից լայն տարածում են գտնում Հայաստանում Հերակլէսի եւ նրա գահաժառանգների արծաթեայ բիւզանդական դրամները, որոնք իրենց իւրաքանչիւր միաւորի (6.50-6.90 գրամ) քաշով մօտ երկու անգամ ծանր էին սասանեան դրախմաներից: Հայաստանում սասանեան եւ բիւզանդական արծաթ դրամները VII դարում շրջանառութեան մէջ միասին են ընդունուել: Իւրաքանչիւր բիւզանդական արծաթ դրամ, այսպէս կոչուած կրկնակի միլիարենս, փոխանակուել է սասանեան դրախմայի հետ 1:2 յարաբերութեամբ:

Նոթենորդ դարի երկրորդ կէսին դրամական շրջանառութիւնը Հայաստանում թեւակոխել է իր զարգացման յաջորդ փուլը: Այն բնորոշուում է սասանեան, ինչպէս նաեւ վաղ-բիւզանդական դրամների սպառմամբ եւ արաբատոկ դրամների տարածմամբ: Անցումը հին դրամական համակարգից նորին կատարել է աստիճանաբար: Արաբական իշխանութիւնները իրենց նուաճած երկրներում, նախապէս պահպանել են անցեալում ընդունուած դրամակշռային սկզբունքները: Սասանեանների կործանումից յետոյ նրանց օրօք թողարկուած դրամները շրջանառութիւնից չեն հանուել: Իրանում եւ բիւզանդական տիրապետութեան արեւելեան շրջաններում հաստատուած արաբական նահանգապետները սկզբնական շրջանում թողարկել են արաբերէն գրերով սասանեան եւ բիւզանդական դրամների ընդօրինակութեամբ ոսկեայ, արծաթեայ ու պղնձեայ դրամներ: Այդ, այսպէս կոչուած արաբ-սասանեան եւ արաբ-բիւզանդական դրամները Հայաստանի հիւսիս-արեւելեան շրջաններում եւ ընդհանրապէս Անդրկովկասում տարածում չեն ունեցել: Հաւանական է, որ առանձին դէպքերում դրանք թափանցել են Սիրիային եւ Բիւզանդիային մերձաւոր հայկական շուկաները:

Նոթենորդ դարի վերջին Խալիֆ Աբդ-ալ-Մեւլիքի յատուկ ռեֆորմով հիմք է դրուում արաբական ազգային դրամների թողարկմանը: Արաբական Խալիֆաթը ստեղծեց իր դրամակշռային սիստեմը, որը շուրջ երեքհարիւր տարի իշխեց միջազգային ապրանքափոխանակութեան մէջ: Սիստեմատիկաբար թողարկուում էին արաբական ոսկեայ, արծաթեայ ու պղնձեայ դրամներ: Շրջանառութեան մէջ հիմնական միաւորը դիւնեմ կոչուած արծաթ դրամն էր, որի օրինական կշիռը սահմանուած էր 2.97 գրամ: Ոսկեայ դրամները թողարկուում էին սահմանափակ չափով, իւրաքանչիւրը 4.25 գրամ կշռով: Արաբական ոսկեդրամը կոչուում էր դինար, իսկ հայերի մէջ՝ դահեկան: Օմայեանների տիրակալութեան ժամանակներում արաբական ոսկեդրամները թողարկուում էին Սիրիայում, Եգիպտոսում եւ Իսպանիայում:

Հայաստանում եւ նրան մերձաւոր Անդրկովկասեան շրջաններում վաղ արաբական ոսկեայ դրամներ չեն գտնուել: Հայաստանում տարածուած են եղել արաբական արծաթեայ դրամները, որոնց առեւտուրը բերում էր Օմայեանների տիրակալութեան կենտրոնական նահանգներից: Հայկական լեռնաշխարհի կենտրոնական եւ հիւսիս-արեւելեան գաւառները հարեւան վրաստանի արեւելեան շրջանների ու Ադուանքի հետ միասին մինչեւ Դերբենդ, Խալիֆաթի վարչական բաժանմամբ, միաւորուած էին մէկ նահանգի մէջ: Այդ նահանգը կոչուում էր Արմինիա: Խալիֆաթի դրամական սիստեմի ստեղծումից յետոյ Օմայեանները դրամներ էին թողարկում Դուլինում, Թիֆլիսում, Գանձակում, Դերբենդում, ինչպէս նաեւ Արմինիայի մէջ մտնող այլ կենտրոններում: VIII դարի սկզբում շուրջ յիսուն տարուայ տեւողութեամբ այդ վաղ արաբական դրամները թողարկուում էին առաւելապէս ողջ նահանգի Արմինիայի անունով, որի վարչական կենտրոնը Հայաստանի վաճառաշահ Դուլին քաղաքն էր: Թողարկում էին դրամներ արծաթից եւ պղնձից: Տեղական կերտուածքի դրամներից բացի, շրջանառութիւնը լիցքաւորուում էր մեծամասամբ Իրաքի, Ջազիրայի, Ջեբալի, եւ Ադրբեջանի քաղաքներում դրուագուած արծաթեայ դրամներով, որոնց տարածմամբ դիտուում է Հայաստանի կապը Խալիֆաթի յիշեալ նահանգների հետ:

VIII դարի երկրորդ կեսից խալիֆաթի ներքին ու արտաքին առեւտրի զարգացման հետ կապուած ընդլայնում է Հայաստանի դրամական շրջանառութեան ոլորտը: Արքասեանները, որոնց ձեռքն էր անցել տիրակալութիւնը, Հայաստանում դրամներ էին դրուագում առաւել զանգուածօրէն, քան նրանց նախորդ Օմայեանները: Արքասեան դրամների թողարկումը Հայաստանում նշուում է խալիֆ Ալ-Մանսուրի գահակալութեան տարիներից (754-775): Արքասեանները չէին փոխել Օմայեանների օրօք ստեղծուած արաբական դրամ-կշռային սիստեմը: Անցեալում թողարկուած օմայեան դրամները փոխանակւում էին արքասեան դրամների հետ հաւասարապէս: Հիմնական միաւորը մնում էր դիրհեմ կոչուած արծաթ դրամը՝ 2.97 գրամ քաշով: Պղնձեայ դրամները՝ ֆելսերը, ինչպէս անցեալում, թողարկւում էին մանր առուծախի համար եւ տեղական շուկայի սահմաններից դուրս չէին անցնում: Ժամանակագրական առումով Հայաստանում թողարկուած վաղագոյն արծաթ դրամը վերաբերում է Հիշրայի 143 (մ.թ. 760 - 761) թուին: Արքասեանները դրամների վրայ դրոշմում էին Ղուրանից քաղուած կրօնական իմաստի ասոյթներ, ինչպէս այդ անում էին Օմայեանները, քայքայի տարբերութիւն Օմայեանների, իբրեւ նշանաբան ընտրել էին ՝ Մուհամմէդն Ալլահի առաքեալն է՝ ասոյթը: Սկզբնական շրջանում դրամները թողարկւում էին առանց իշխանական անունների: VIII դարի 60-ական թուականներից արքասեան դրամների վրայ արաբերէն քուֆի գրեւածեւով յիշատակւում էին խալիֆաթի գահաժառանգների եւ նահանգային փոխարքաների անունները:

Արմինիայի արքասեան դրամների վրայ արձանագրուած տեղանունները, տարբերւելով եւ անձնանունները հաւաստի վկայութիւններ են VIII - X դարերի հայարաբական յարաբերութիւնների ժամանակակարգութեան ու պատմութեան համար: Արքասեան դրամների թողարկման գլխաւոր կենտրոնները Հայաստանում եւ ադուանքում շարունակում էին մնալ Դուին ու Պարտաւ քաղաքները, չնայած առանձին դէպքերում դրամները թողարկւում էին նաեւ Արմինիայի այլ քաղաքներում: Դրամագիտերը ցոյց են տալիս, որ Հայաստանի դրամական շրջանառութեան կազմում արքասեան դրամները քացարձակ առաւելութեան են հասել Բագրատունեաց թագաւորութեան ծագման ու զարգացման տարիներին: Այդ ժամանակներում, IX դարի վերջին եւ X դարի ընթացքում, շրջանառութեան մէջ գրեթէ սպառուել էին խալիֆաթի վաղ ժամանակներին բնորոշող օմայեան դրամները: Հայերէն գրերով եւ կամ հայ իշխանների անուններով դրամներ չէին թողարկւում: Արքասեանների տիրակալութեան, այսպէս կոչուած Արեւելեան խալիֆաթի մէջ, Հայաստանը գտնւում է վերջինիս հիւսիսային սահմանների մօտ եւ դէպի Եւրոպա ձգուող քարաւանային առեւտրում ունէր կարեւոր նշանակութիւն:

Միջազգային ապրանքափոխանակութիւնը հայկական շուկաներն էր բերում արծաթեայ դրամներ Բաղդադից, Մոսուլից, Բասրայից, ալ-Քուֆայից, Տուստեր-Մին-ալ-Ահուազից, ալ-Մուհամմեդայից, Իրաս-ալ-Այնից, Ամիդից, Արդեբիլից, Շիրազից, Սամարղանդից, աշ-Շահից եւ շատ այլ քաղաքներից, որոնք մտնում էին Արքասեանների տիրակալութեան մէջ:

Հայաստանի արտաքին առեւտրը զարգանում էր Արեւելեան խալիֆաթի արտաքին ու ներքին առեւտրի ոլորտում: Արքասեան արծաթ դրամները Հայաստանում ունէին միջազգային նշանակութիւն: Իսկեայ դրամներ Արքասեանները Հայաստանում չէին թողարկւում եւ ընդհանրապէս ոսկեայ դրամներ ունէին առաւելապէս հաշուային նշանակութիւն:

Իսկու եւ արծաթի փոխանակութիւնը IX - X դարերում դրսեւորուել էր 1:10, երբեմն 1:14 յարաբերութեամբ: Սակայն այդ փոխարաբերութիւնը կայուն չէր եւ մշտապէս փոխւում էր, կապուած շուկայում նրանց գների փոփոխման հետ: Հայկական քաղաքներում թողարկուած արքասեան արծաթեայ դրամները առեւտրի մղումով անցնում էին օտար երկրներ, յատկապէս Եւրոպայի արեւելեան եւ հիւսիսային կողմերը: Սակայն անցումը չէր կատարւում անմիջականօրէն, այլ արքասեան դրամների միջազգային տարածման հետ կապուած, խալիֆաթի արտաքին առեւտրի տարբեր ուղղութիւններով: Արմինիայի քաղաքներում, տեղական շուկայի մանր առուծախների համար շրջանառութեան մէջ էին տեղական թողարկման արքասեան պղնձեայ դրամները:

IX դարի վերջին եւ X դարում շրջանառութիւնը լիցքաւորուում էր խալիֆաթի ներսում առաջացած առանձին էմիրութիւնների արաբատառ դրամներով: Սաջեանները Հայաստանում եւ Աղուանքում, ինչպէս նաեւ Աղբէջանում թողարկում էին իրենց սեփական ոսկեայ ու արծաթեայ դրամները:

Դուին, Պարտաւ, Մարաղա եւ Իէյ քաղաքները հանդիսացել են սաջեան դրամների թողարկման կենտրոնները: Կշռային չափերով եւ արաբերէն արծա- նագրութիւնների ընդհանուր ձեւաւորմամբ Սաջեան էմիրների դրամները զը- րեթէ չէին տարբերուում արբասեան դրամներից: X դարի երկրորդ կէսից Հա- յաստանում շրջանառութեան մէջ են մտել նաեւ Սալլարեան էմիրների ար- ծաթեայ ու ոսկեայ դրամները: Սակայն Հայաստանի դրամական տնտեսութեան մէջ իշխող արբասեան դրամների հոծ զանգուածում սաջեան եւ սալլարեան դրամները շատ աննշան են եղել: Արբասեան դրամների հետ նրանք դուրս են եկել իրենց ծագման վայրերից եւ անցել հեռաւոր շուկաներ: Սւրոպայում գտնուած IX - X դարերի դրամական զանձերի կազմում արբասեան դրամնե- րի հետ միասին եղել են նաեւ սաջեան ու սալլարեան դիրհմաներ: Միջազ- ղային առեւտուրը խալիֆաթի տարբեր երկրամասերից Հայաստան է բերել եւ տարբեր ուղղութիւններով եւրոպա է տարել արբասեանների ու նրանց ենթա- կայ էմիրեանների արծաթեայ դրամները, թողարկուած ոչ միայն Իրաքի, Սի- րիայի եւ Իրանի տնտեսական կենտրոններում, այլեւ հայկական քաղաքնե- րում:

X դարի վերջին յատկապէս XI դարում, դրամական շրջանառութիւնը Հայաստանում թեւակոխել էր իր զարգացման նոր փուլը: Այն բնորոշուում է լիարժէք արծաթ դրամների աստիճանական սպառմամբ: Բագրատունիների անկ- ման տարիներին արտաքին առեւտրի շնորհիւ Արեւելքի երկրներից առատօրէն Հայաստան եկող արծաթ դրամների հոսանքը խիստ նուազել էր: XI դարի սկզբից Միջին Ասիայից մինչեւ Փոքր Ասիա պետութիւնները դադարել էին արծաթէ դրամներ թողարկել: Դրսեւորուել էր արծաթի սուղութիւն, որը շուրջ երկու հարիւր տարուայ տեւողութիւն ունեցաւ Արեւելքի դրամական տնտեսութեան մէջ: Հայաստանում այդ երեւոյթը դիտուում է նախ եւ առաջ շէղդաղեան դրամներով: Դրանք արծաթի նուստ պարունակութեան դիրհմաներ էին, որոնք XI դարում տարածուած էին Աղուանքում եւ Հայաստանի հիւ- սիս-արեւելեան կողմերում լինելով վատորակ արծաթից շէղդաղեան դրամնե- րը միջազգային առեւտրում լայն ընդունելութիւն չունէին եւ ներքին շուկայի սահմաններից դուրս չէին անցնում: Հայաստանում եւ այլ երկր- ներում X դարի վերջից ու առաւելապէս XI դարում լայն տարածում են ունեցել քիւզանդական ոսկեայ ու պղնձեայ դրամները, որոնց առաւելու- թիւնը արծաթի սուղութեան պայմաններում բիմետալիզմ էր դրսեւորել դրա- մական տնտեսութեան մէջ: Դրամագիտերը վկայում են, որ Հայաստանում եւ հարեւան երկրներում XI դարում ամենատարածուած դրամները քիւզանդական ոսկեայ եւ պղնձեայ դրամներն են եղել:

Արծաթի պակասութիւնը XI դարում որոշակի էր դարձել նաեւ Բիւզան- դական կայսրութեան մէջ: Հայաստանում եւ հարեւան երկրներում քիւզան- դական արծաթ դրամներ չեն գտնուել: Յայտնաբերուած ոսկեայ դրամները դուրս են եկել Կ. Պոլիսից: Հայաստանում առատօրէն յայտնաբերուած XI դարի պղնձեայ դրամները, որոնք նախատեսուած են եղել ներքին շուկայի համար, կրում են իրենց վրայ Յիսուս-Քրիստոսի հանդիպահաց պատկերը: Բացառուած չէ, որ դրանք թողարկուել են առեւտրի հայկական կենտրոննե- րում, երբ Բագրատունիների անկումից յետոյ իշխանութիւնը Հայաստանում անցել էր կայսրութեան ձեռքը: Անի եւ Դուին քաղաքների պեղումներից յայտնաբերուած XI դարի պղնձեայ քիւզանդական դրամները վկայում են այդ մասին: Սիրակում եւ Այրարատում հազիւ թէ նշուեն շրջաններ, ուր յայտնաբերուած չլինեն XI դարի անտարեթիւ եւ անանուն պղնձեայ դրամ- ներ Յիսուս-Քրիստոսի պատկերով: Պատկերազրութեան առումով դրանք քը- րիստոնէական Արեւելքում ընդունուած դրամներ էին: XI դարի երկրորդ կէսին Տաշիր-Չորագետի Բագրատունեաց միւլի փոքրիկ թագաւորութիւնը

քիւզանդական այդ դրամների ընդօրինակութեամբ քրիստոսի պատկերով, բայց հայերէն գրերով պղնձեայ դրամներ թողարկեց, որոնք բացառիկ տեղ են գրաւում Միջնադարեան Հայաստանի դրամական շրջանառութեան կազմում: Հայերէն գրերով յիշեալ դրամների թողարկումը ունեցել է տեղական նշանակութիւն եւ Լուռուայ շուկայի նեղ սահմաններից դուրս չէ անցել:

XII դարի սկզբից Հայաստանում այլեւս չեն դիտուում արծաթ դրամներ: Դրանք իսպառ չքացել էին: Լայն տարածում էին ստացել սելջուկեան ծագում ունեցող պղնձեայ դրամները, իսկ ապրանքափոխանակութեան արտաքին գործարքներում շարունակում էին իշխել քիւզանդական կայսերութեան ոսկեայ դրամները: Սելջուկեան արշաւանքների վաղ ժամանակներից դէպի Արեւմուտք տարածուող այդ այսպէս կոչուած՝ Արծաթի ծգնածամի՝ պատճառները գիտութիւնը դեռեւս լրիւ բացայայտուած չեն: Հայաստանում յիշեալ երեւոյթն իր դրսեւորումն է գտել XII դարում: Երկրի հիւսիս-արեւելեան շրջաններում այն դիտուում է բացառապէս պղնձեայ իլդեգիզեան ու այնուհետեւ պղնձեայ վրացական դրամների շրջանառութեամբ: Հայաստանի հարաւ-արեւմտեան մասերում արծաթեայ դրամների փոխարէն ընդունուել են վարկային նշանակութիւն ունեցող պղնձեայ Օրտուկեան, Զենգեան, Դանիշմենդեան, Սենգուշակեան եւ Սելջուկեան ծագման պղնձեայ այլ դրամներ: Իլդեգիզեան աթաբեկները եւ վրաց Բագրատունի գահակալները XII դարում պղնձից բացի ուրիշ մետաղեայ դրամներ չեն թողարկել: Հայաստանում յայտնաբերուած իլդեգիզեան եւ վրացական պղնձեայ դրամները նոյնպէս վարկային նշանակութեան դրամներ են եղել: Նրան յայտնաբերումները չիրակում եւ Այրարատում յիշատակում են Աղբէջանի եւ Վրաստանի կապերի անմիջականութեան մասին Հայաստանի հիւսիս-արեւելեան շրջանների հետ ներքին ու արտաքին առեւտրի ոլորտում: Հաւանական է, որ Դուին քաղաքը եղել է XII դարի իլդեգիզեան դրամների թողարկման կենտրոններից մէկը հիւսիս-արեւելեան Հայաստանում: Վերջինիս հարաւային եւ արեւմտեան մասերում սելջուկեան պղնձեայ դիրհմներ թողարկուել են Սեբաստիա, Մալաթիա, Երզնկա, Մարդին, Խլաթ, Մանազկերտ եւ այլ քաղաքներ:

XII դարի վերջին եւ յատկապէս XIII դարի սկզբին ընդլայնում է վրաց թագաւորութեան պղնձեայ դրամների տարածումը Հայաստանի հիւսիս-արեւելեան կողմերում: Դրանք առաւելապէս Թամար թագուհու գահակալութեան տարիներին թողարկուած վրացերէն եւ արաբերէն արձանագրութիւններով պղնձեայ դրամներ էին, որոնք շրջանառութեան մէջ անմիջապէս ծանաչելի էին դառնում իրենց վրայ ունեցած Բագրատունեաց տոհմական նշանով: XIII դարի առաջին կէսին հայկական քաղաքներում տարածուած վրաց դրամների վերջին խումբը Ռուսադան թագուհու պղնձեայ դրամներն էին, որոնք ընդունուում էին վերջին իլդեգիզեան պղնձեայ դրամների հետ միասին: Այդ ժամանակներին, XIII դարի սկզբին, Հայաստանում եւ հարեւան երկրներում արդէն վերացել էր արծաթի սուղութիւնը: Արեւելքի պետութիւնները նորէն սկսել էին թողարկել լիարժէք արծաթ դրամներ: Դարաւոր ընդմիջումից յետոյ վերականգնուել էր արծաթ դրամի գործառական նշանակութիւնը: Այն նորից դրուագւում էր անցեալում եղած մօտ երեք գրամ քաշով արծաթ դիրհմի համազօր: XIII դարի 30-ական թուականներից հայկական շուկաներ էին թափանցել մի կողմից Փոքր Ասիայի Սելջուկեան, միւս կողմից Արեւելքը նուաճող մոնղոլական կայսերութեան դրամները: Հայաստանում գտնուած մոնղոլական ծագում ունեցող վաղագոյն արծաթ դրամները վերաբերում են 1232 - 1233 թուերին: Դրանք նախապէս առանց իշխանական անունների արծաթ դիրհմներ էին, թողարկուած Զինգիզ Խանի գահաժառանգի՝ Ուզեդեյի ինքնակալութեան տարիներին իրանում, Վրաստանում եւ Ադուանքում:

Մոնղոլական արծաթ դրամների տարածմամբ դրամական շրջանառութիւնը Հայաստանում թեւակոխում է իր զարգացման նոր փուլը: Առեւտրում վաղ մոնղոլական արծաթ դրամները բարձր էին գնահատուում: Փոխանակութիւնը ոսկու եւ արծաթի միջեւ նշուում էր մօտ 1:7 յարաբերութեամբ: Դրամական միաւորների անուանումները չէին փոխուել: Խալիֆաթի ժամանակներից մի-

ջազգային մանաչոււմ գտած ``դենար``, ``դիրհեմ`` եւ ``ֆելս`` անուն-
 ները ոսկեայ, արծաթեայ ու պղնձեայ դրամների համար պահպանուել էին
 նոյն հասկացողութիւններով: Բացի թեթեւ քաշի պղնձեայ դրամներից թո-
 դարկում էին նրանց կրկնակի կշիռով դրամներ, որոնք կոչւում էին
 ``դանգ``: Մինչեւ XIII դարի երկրորդ կէսը միջազգային շրջանառու-
 թեան մէջ մոնղոլական ծագում ունեցող արծաթ դրամները հանդէս էին գա-
 լիս Ռումի սուլթանութեան մէջ՝ Սեբաստիայում (Սուազ), Կոնիայում եւ
 Կեսարիայում (Կայսարիա) թողարկուած դիրհեմների հետ միասին:

Սակայն հետագայում սելջուկեան արծաթ դրամները նուազում են եւ
 արդէն XIII դարի աւարտին Հայաստանի դրամական տնտեսութեան մէջ առա-
 լելութիւնը քացայայտօրէն անցնում է Իրանի մոնղոլական խաների կողմից
 թողարկուած դրամներին: Լայն տարածում էին ստացել Մանգու խանի եւ
 նրա եղբօր Հուլաղուի դրամները, ինչպէս նաեւ այդ տարիներին թողարկը-
 ւած, մուսուլմանական հաւատի արարքերէն արծանագրութեան դրոշմով մոն-
 դոլական անանի դրամները: Աբաղա խանի իշխանութեան տարիներին հայ-
 կական քաղաքներում թողարկուել են քրիստոնէական իմաստի հայերէն արծա-
 նագրութիւններով պղնձեայ դրամները, ըստ որում դրանց վրայ կային նաեւ
 արարքերէն ու ոյգարերէն արծանագրութիւններ: Թողարկուել են նաեւ ար-
 ծաթեայ դրամներ, որոնց վրայ դրոշմուել է քրիստոնէական հաւատի խօսքե-
 րը՝ ՅԱՆՈՒՆ ՀՕՐ ԵՒ ՈՐԴԻՈՅ ԵՒ ՀՈԳԻՈՅ ՍՐԱՈՅ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ՄԻԱԾԻՆ, եւ
 արարքերէն արծանագրութեամբ: Սակայն արծաթի լիարժէք պարունակութեամբ
 այդ դրամները երկար շրջանառութիւն չունեցան: XIII դարի վերջին տա-
 րիներին սնանկացել էր Հուլաղուեանների դրամական տնտեսութիւնը: Մա-
 քուր ոսկուց եւ արծաթից դրամների թողարկումը մի որոշ ժամանակ կանգ
 առաւ: Յատուկ հրամանով, Հիշրայի 693 (մ.թ. 1293-1294) թուին նախա-
 ձեռնուեց թղթէ դրամների թողարկումը, որը սակայն վաղանցուկ եղաւ: XIV
 դարի սկզբին Ղազան Մահմուդ խանի հրամանով Հուլաղուեանները սահմանե-
 ցին նոր դրամակշռային սխտեմ, որի հիմնական միաւորը համարուեց 2.145
 գրամ արծաթի օրինական քաշով դիրհեմը: Հանդէս եկան դրամական նոր միա-
 ւորներ, ոսկուց՝ ``Ղազանի`` եւ արծաթից՝ ``Միրի`` անուններով: Փոխա-
 նակութիւնը ոսկու եւ արծաթի միջեւ կատարուում էր 1:12 յարաբերութեամբ:
 Թողարկուում էին նաեւ երեք մսխալ կշիռով արծաթ դրամներ, որոնք կոչ-
 ւում էին արծաթ դինար: Երեք արծաթ դինարը ``միրի`` կոչուող ամենախո-
 շոր արծաթ դրամական միաւորն էր: Ապրանքափոխանակութեան գործարքներում
 հանդէս էր եկել ``թուման`` կոչուող հաշուային միաւորը: Վերջինս հա-
 ւասար էր 10,000 արծաթ դինարի: Ղազան Մահմուդի ռեֆորմով սահմանուած
 դրամները թողարկուում էին Հուլաղուեանների տիրակալութեան քաղաքիւ
 քաղաքներում եւ այդ թւում Անի, Գառնի, Պարտաւ, Նախճաւան, Խլաթ, Ար-
 մեշ, Կարին, Երզնկա, Սեբաստիա եւ այլ քաղաքներում: Սակայն Ղազան
 Մահմուդի ռեֆորմով սահմանուած կշռային չափերը կայունութիւն չունեցան:
 Արծաթ դրամի կշիռը գնալով նուազեց եւ արդէն 1336 թուին այն թողարկը-
 ւում էր 1.43 գրամ միջին քաշով: Ներքին շուկայի զարգացման պահանջով
 Անի քաղաքում դրուագում էին նաեւ պղնձեայ դրամներ: XIV դարի կէսին
 արծաթ դրամի կշիռը նուազելով հասաւ մօտ կէս գրամի: Արծաթի սուղու-
 թիւնը դրամագործութեան մէջ քացայայտ էր դարձել: Ինչպէս Հայաստանում
 թողարկուած, այնպէս էլ արտաքին առեւտրի շնորհիւ հայկական շուկաները
 թափանցած XIV դարի վերջին արծաթ դրամները թեթեւ քաշի դիրհեմներ էին,
 որոնցով դիտւում է երկրի միջազգային կապերի հիմնական ուղղութիւնները
 Իրանի եւ վերջինիս տիրակալութեան մէջ առնուած երկրների ապրանքափոխա-
 նակութեան ոլորտում: Սակայն Հուլաղուեանների ու նրանց անմիջական յա-
 ջորդների ժամանակներում հայկական դրամներ Հայաստանում չեն թողարկուել:

Երեւան
 (Նարոնակելի 3)

Խաչատուր Ա. Մուշեղեան
 Պատմական գիտութիւնների թեկնածու

THE ORIGIN AND DEVELOPMENT OF THE MONETARY CIRCULATION IN ARMENIA

V CENTURY B.C. - XIV CENTURY A.D.

(Summary)

Circa 230 A.D. the monetary circulation in Armenia enters a new phase which was the beginning of Sasanian monetary system establishment.

The Sasanians struck coins with new designs in Iran and subject countries. A new period had started in Eastern numismatic history. At first, these coins were insignificant in the economy of Armenia compared to Roman coins. Gradually, they started playing an important role in the economy of Armenia and eventually they would play a dominant role.

The Sasanians struck gold, silver, and copper coins. The gold coins were struck similar to the Roman aureus, 8.19 grams. Later, the weight was reduced. The gold coins are rare and they did not play a practical role in the economy of Armenia and neighboring countries. The Sasanian copper coins are also rare. The silver coins are common and they have penetrated the Armenian markets from the earliest days. The basic coin of the Sasanian system was the silver drachm, about four grams. In contrast to the late Parthian silver coins, mixed with copper, the Sasanians kept the silver content of their coins very high.

The earliest Sasanian coin unearthed in Armenia dates back to the first half of III Century A.D. struck with the image of first Sasanian ruler (Ardaser I) and fire altar. The coins of immediate successors of Ardaser I also have been unearthed in Armenia.

The economy of late III Century was developed mostly with the Sasanian coins since Parthian and Roman imperial coins, due to their diminished numbers, did not play a significant role in the economy of Armenia. The Roman gold coins entered the markets of Armenia in IV and V Century due to external commerce. The exchange rate between gold to silver was 1:14. However, for internal and external medium of exchange the superiority was retained with Sasanian silver drachms. And that superiority became absolute in VI and VII Centuries. Most of these coins were struck in Iran with the image of rulers and in Pahlevi script. In late VI Century, due to the necessities of politics, similar coins were struck also in Armenian cities of Dvin and Nakhjevan.

The Sasanian coins were accompanied with Byzantine gold and silver coins in late VI Century. The gold coins of Justinian, Tiberius, Phocas, and Heraclius emperors also entered the Armenian markets. In the early VII Century the silver coins of Heraclius and his successors were circulated in Armenia (6.50-6.90 grams). These coins, called "miliarenses" were much heavier than the Sasanian coin and were exchanged with it at the rate of 2:1.

Arabic coins entered circulation in Armenia during the middle of the VII Century. The conversion from Byzantine and Sasanian coins to Arabic coins took place gradually. The Arab rulers first retained the old established monetary system in their conquered lands. They struck gold, silver, and copper coins very similar to Byzantine and Sasanian coins but with Arabic legend. However, these coins did not enter circulation in North-Eastern Armenia and Transcaucasia.

The reforms of Abd al-Malik established a newly designed Arabic monetary system at the end of the VII Century which dominated the international markets for the next three centuries. The basic coin in circulation was the silver "dirhem", 2.97 grams; the gold "dinar", 4.25 grams. The gold dinar was struck in limited quantities. The Armenians called it "dahekan".

The Umayyad gold coin was struck in Syria, Egypt, and Spain. Early Arabic gold coins have not been discovered in Armenia and Transcaucasia bordering Armenia; however, silver dirhems have been rather common. The central plateau and North-Eastern part of Armenia, Eastern districts of neighboring Georgia, and Albania until Darband was organized into one province: it was called Arminiyyah. After the establishment of the Caliphate monetary system the Umayyads struck coins in Dvin, Tiflis, Ganja, Darband, and many other centers of Arminiyyah. These coins in silver and copper were struck with the inscription of ارمينية (Arminiyyah) for fifty years starting from the VIII Century. The dirhems struck in Iraq, Jazirah, Jabal, and Azerbaijan have also circulated in the Arminiyyah markets. These coins and their transit emphasize the relationship of Armenia with the other provinces of Caliphate. When the abbasids took over the the reign of Caliphate during the second half of the VIII Century they struck coins in massive quantity in the province of Arminiyyah. The basic coin circulated during the Abbasid period was the silver dirhem, 2.97 grams. Copper coins known as "fulus" were struck for domestic circulation. The first Abbasid coin was struck in Armenia on 143 A.H. (760-761 A.D.). These coins carried sacred inscriptions from the Koran. And later, also the coins were struck with the names of rulers; lettering the names of successors and viceroys of of provinces in Kufic.

The primary mints for Abbasid coins were in the cities of Dvin and Partav. The coin hoards reveal that Abbasid coins had absolute superiority up to the period of the Bagratid Dynasty of Armenia. Coins with Armenian inscription or belonging to Armenian princes had not been struck up to this time.

The external commerce of Armenia was developed within the sphere of the Eastern Caliphate. The silver dirhems of Abbasids had international meaning in Armenia. Gold coins have not been struck in Armenia. They have been used primarily for accounting purposes. The exchange rate of gold to silver (IX and X Centuries) was 1:10; sometimes this varied to 1:14. The relationship was not very static; it depended on the international markets and their exchange rates. The silver coins struck in Armenian cities were circulated in foreign countries, particularly in Northern and Eastern countries of Europe.

In late IX Century and during X Century the coins of Sajid Amirs had entered the Armenian markets. Sajid Amirs had struck their own gold and silver coins in Dvin, Partav and other cities of Armenia, Albania, and Azerbaijan where Sajid mints were operational. In Weight and Arabic legend the Sajid coins practically did not differ from Abbasid coins. During the second half of the X Century the silver and gold coins of Salgharid Amirs entered circulation in Armenia. The Sajid and Salgharid coins compared to the massive abbasid coins played a very insignificant part in the monetary economics of Armenia. The coin hoards unearthed in Europe reveal that Sajid and Salgharid dirhems have traveled mixed along with Abbasid coins.

In the late X Century and XI Century the monetary circulation in Armenia entered a new phase. The silver coins disappeared gradually. After the downfall of Bagradit Dynasty of Armenia the flow of Silver coins to Armenia, due to lack of external commerce, had diminished. The states from Asia Minor to Middle Asia had ceased striking silver coins. The silver was very expensive and for all practical purposes there was a silver famine which lasted 200 years; it left its distinct marks on Eastern numismatics. This was apparent in Armenia with Shaddadid coins. They were debased dirhems, which did not receive good recognition and did not travel beyond the borders of domestic markets. In Armenia and other countries Byzantine gold and copper had circulated extensively during the late X and XI Centuries. The coin hoards unearthed in Armenia and neighboring countries reveal that the most commonly circulated coins were the Byzantine gold and copper coins.

The silver crisis was also obvious in the Byzantine Empire. In Armenia and neighboring countries Byzantine silver coins have not been discovered. The gold coins that have been unearthed in Armenia were struck in the mint of Constantinople. The Armenian coin hoards reveal that the most common Byzantine coin was copper. It carried the forward looking image of Jesus Christ. They may have been struck in the commercial centers of Armenia after the downfall of Bagratid Dynasty of Armenia and Annexation of Armenia to the Byzantine Empire. The coin hoards unearthed from Dvin and Ani cities provide sufficient numismatic evidence in this matter. In the XI Century a small kingdom branch from Bagratid Dynasty, in Lori district, struck Armenian copper coins with Armenian inscription, similar to the Byzantine coins in Appearance. These were the only coins with Armenian lettering struck in Armenia proper. They occupy a unique position in medieval Armenian numismatics.

In Early XII Century the silver coins had vanished from Armenia. Seljuk copper coins had circulated extensively throughout the country. For external exchange and international commerce Byzantine gold still have been utilized.

North-Eastern Armenia coin hoards of the XII Century reveal only copper coins belonging to the Ildegizids and Georgians. In South-Eastern Armenia copper coins of Urtukid, Zengid, Danishmendid, Mangujakid Atabegs were accepted in place of silver coins. Ildegizid Atabegs or Georgian Bagratid heirs did not strike any coins other than copper. Probably, Dvin was the mint of Ildegizid Atabegs during the XII Century. In South and South-West Armenia Seljuk copper dirhems were utilized for domestic markets. They have been struck in Sebastia, Malatia, Erzinga, Mardin, Khlat, Manazkert and other cities.

The copper coins of Georgian kingdom in late XII Century and particularly in XIII Century had circulated extensively in North-Eastern Armenia. These copper coins were struck during the reign of Queen Tamar with Georgian and Arabic inscription. They can be identified very easily from the insignias belonging to the Bagratids. In the early XIII Century the coins of Queen Rusudan were accepted equally with Ildegizid coins. At this time the silver famine was over and the mints were striking silver coins in large quantities. The dominance of silver coins was re-established after a two-century intermission. It was struck again similar to the old dirhem, about three grams in weight. Already, in early XIII Century Seljuk and Mongol coins had penetrated Armenian markets. The earliest Mongol coin unearthed in Armenia dates back to 1232-1233.

The influx of Mongol coins started a new phase in the monetary circulation of Armenia. Early Mongol coins were appraised highly due to their high silver content. The relationship of gold to silver was 1:7. The names of coins were not changed either. Those old names inherited from the Caliphate "dinar" (gold), "dirhem" (silver), and "fals" (copper) were used with the same connotation. In addition to light weight copper fulus (pl. of fals) coins they struck twice as heavy copper coins called "dang". Until the late XIII Century the internationally accepted Mongol coins were circulated along with the sultanate dirhems of Sebastia (Sivaz) and Caesaria (Kaysaria).

At the end of the XIII Century the Mongol silver coins were debased and superiority in the markets passed to the silver coins of Iranian Mongol Khans. The coins of Mangu and Hulagu Khans circulated extensively along with other silver coins with Arabic inscription lacking the mention of a mint, date, and the names of ruler.

During the reign of Abagha Khan trilingual copper and silver coins were struck in Armenian cities with Christian inscriptions in Armenian, Mongol, and Arabic. The silver dirhems did not last very long. The bankruptcy of Hulagu Khans forced an end to the striking of gold and silver coins. Paper money was printed by special order on 693 A.H. (1293-1294 A.D.); but this was short-lived.

Ghazan Mahmud Khan initiated a monetary reform in XIV Century with a new silver coin, 2.145 gram legal weight. New coins were struck: "ghazani" (gold), "miri" (silver). The relationship of gold to silver was 1:12. Another new silver coin was struck with three miskal weight which was called "silver dinar". The three silver dinar was called miri; it was the largest silver coin. For accounting purposes a new unit was established: "tuman". This was equivalent to 10,000 silver dirhems. According to the reforms of Ghazan Mahmud Khan, the coins were struck in numerous cities which were under the suzerainty of Hulagus: these included Ani, Garni, Partav, Nakhjevan, Arjish, Karin, Erzinga, Sebastia and many other cities. However, the monetary weight of coins, established with the reform did not last very long and the weight was reduced to 1.43 grams by 1336 A.D. They struck copper coins also in the city of Ani to satisfy domestic trade. In 1350 the weight of silver coin was reduced to 0.50 gram. Silver was very expensive; the silver coins struck in Armenia as well as the silver coins received from abroad were all light weight. during the rule of Hulagus and their immediate successors Armenian coins were not struck in Armenia proper.

(To be cont. 3)

Kh. A. Mousheghian

ANI, CAPITAL OF ARMENIA

We have in Europe a good number of towns still surrounded by their medieval fortifications, e.g. Avignon, Aiguemortes, Carcassone, in southern France alone, while ruins of this kind are also numerous in the East. Trebizond still has its ramparts built by the Comneni. Military remains are all that is left of Antioch, and on the mountain overlooking Tiflis are to be seen the ruins of the Acropolis of the Georgians. No site, however, is comparable to that of Ani in the deep impression this dead city makes on the traveler. Lost in the middle of a vast solitude, it bears yet the deep wounds it received at its hour of destruction.

(The History of the Armenian People, p. 145)

Jacques de Morgan

TRANSLITERATION KEY FOR ARMENIAN NUMISMATIC LITERATURE

The transliteration system is based on classical and Eastern Armenian. The proper name and established term transliteration varies slightly from this approach: names like Dashian (Տաշեան) not Tashian, Sibilian (Սիպիլեան) not Sipilian, or Tram (Դրամ) not Dram.

Ա	ա	a	Ո	ո	vo or o
Բ	բ	b	Շ	չ	ch
Գ	գ	g	Պ	պ	p
Դ	դ	d	Ջ	ջ	dj
Ե	ե	e or ye	Ր	ր	r
Զ	զ	z	Ս	ս	s
Է	է	e	Վ	վ	v
Ը	ը	e	Տ	տ	t
Թ	թ	t	Ր	ր	r
Ժ	ժ	zh	Ց	ց	ts
Ի	ի	i	Խ	լ	v
Լ	լ	l	Փ	փ	p
Խ	խ	kh	Զ	ք	k
Ծ	ծ	ds	Օ	օ	o
Կ	կ	k	Ֆ	ֆ	f
Հ	հ	h	ԱՅ	այ	ai, ay or a
Ձ	ձ	dz	ԵԱ	եա	ia or ya
Ղ	ղ	gh	ԵԼ	ել	ev or yev
Ճ	ճ	j	ԻԼ	իլ	iu or iv
Մ	մ	m	ՅԱ	յա	ia or ya
Յ	յ	h, y or silent	ՅԻԼ	յիլ	iu
Ն	ն	n	ՈԼ	ոլ	u or v
Շ	շ	sh	ՈՅ	ոյ	ui, oy or o

ARMENIAN NUMISMATIC LITERATURE

DOBROVOLSKII, I. G., Monety Korike Kuropalata - Монеты Корикэ Куropaлата (Coins of Kiurike Curapalatus), "Soobshcheniia Gosudarstvennogo Ermitazha", Leningrad, Vol. XXXVIII, 1974, pp. 65-66, illustration. Text in Russian, English summary.

Շուրջ 140 տարի է ինչ Կորիկէ Կիւրաղապատի դրամները դրամագետներին ուսումնասիրութեան առարկայ են: 1838 թ. անուանի հայագէտ Ա. Խուդոբաշեւը Ասիական թանգարանին է նուիրել մի քանի հայկական դրամներ, որոնց թւում եւ մէկ հատ պղնձեայ Կորիկէ Կիւրաղապատի դրամը: Այն առջին անգամ հրատարակել է Մ. Բրոսսէն, 1839 թ: Այնուհետեւ, 1925 թ. դրամը վերահրատարակել է Ե. Պախոմովը, որը օգտուել է Մ. Բրոսսէի յօդուածից, քանի որ դրամը չի կարողացել գտնել: Շուրջ 50 տարի այդ դրամը համարուել է կորած: 1969 թ. երբ պետական էրմիտաժի - Լենինգրադ - դրամագիտութեան քաժնում վերադասաւորուում էր Ասիական թանգարանից ստացուած նիւթերը, նրանցում յայտնաբերուել է նաեւ Ա. Խուդոբաշեւի նուիրած դրամը - Այն գրանցուած է թիւ 13413: Դրամի քաշը՝ 7.55 գրամ, տրամագիծը՝ 24.5 մմ-: Հենրի Վ. Սարգսեան

The numismatists have studied the coins of Kiurike Curapalatus for the past 140 years. In 1838 the famous Armenologist A. Khudobashev had donated a few Armenian coins, which included a copper coin of Kiurike Curapalatus, to the Asiatic Museum. M. Brosset published it for the first time in 1839. Since then, E. Pakhomov republished it in 1925. He has referenced Brosset's article since he has not been able to find the coin. In 1969, while reclassifying the Asiatic coins of Ermitage, the Khudobashev coin had been rediscovered (No. 13413, AE 24.5, 7.55 gm).

Henry V. Sarkissian

MELIK-BAKSHIAN, S., & JEVABIRJIAN, M., Kardez yev Kardiziknots - Կարտեզ եւ Բարտիզիկնոց (Kardez/coin/ and Kardiziknots /fortress/), "Banber Yerevani Hamalsarani", Yerevan, Armenia, No. 1, 1975, pp. 167-169. Text in Armenian, Russian summary.

Յօդուածը նուիրուած է Կիլիկեան հայկական պետութիւնում թ4 դ. ներքին շուկայի շրջանառութեան համար թողարկուած փոքր դրամական միւսւորի՝ քարտէզ դրամի ստուգաբանութեանը: Հեղինակների կարծիքով այն մանրադրամի հետ կապուում է եւ Բարտիզիկնոց բերդի անուանումը, որը հիմնադրուեց Կիլիկիայի հայոց թագաւոր Օշինի - 1308-1320 - օրօք, նոր փողերանոցի հիմնադրման նպատակով: Ըստ հեղինակների, Բարտիզիկնոց բերդը գտնուում է պատմական Կիլիկիայի Սիս քաղաքի շրջակայքում: Հ. Սարգսեան

The article is written on the etymology of a small coin known as "kardez", Cilician Armenian kingdom copper coin, struck in XIII Century for internal circulation. According to the authors, the nomination of fortress Kardiziknots is related to the small coin. The fortress was founded during the reign of King Oshin (1308-1320) with the intention of establishing a new mint and is located within the vicinity of Sis, capital city of historical Cilician Armenia.

Henry V. Sarkissian

The Cilician Armenian kings have struck three types of copper coins; they are: tank, kardez, and pogh.

SARKISSIAN, H. V., Armianskaia Tema V Russkom Medalernom Iskusstve - Армянская Тема В Русском Медальерном Искусстве (The Armenian Theme in Russian Medallion Art), "Ashkhatutiuinner Hastani Patmutian Peta-kan Tangarani", Vol. VI, 1975, Yerevan, Armenia, pp. 114-142, 3 pl. Text in Russian, half page Armenian summary.

The article examines the Russian medallions which have been dedi-
cated to the Armenians or Armenia. They are: Medallions to commemo-
rate the cultivation of silkworm in Russia (late XVIII Century);
Medallions to observe Russo-Persian (1826-1828) and Russo-Turkish
(1828-1829) wars; Medallions of Armenian Lazarian and Sanasarian
Colleges. YTN

SARKISSIAN, H. V., Avetik Isahakiani Dimakandake Medalayin Arvestum Ավետիք իսահակյանի զիմաքանդակը մեդալային արվեստում (Avetik Isahakian's Portrait in Medallion Art), "Patma-Banasirakan Handes", No. 3 (70), 1975, Yerevan, Armenia, pp. 83-86. Text in Armenian, illustrations in text, Russian summary.

The medallions of famous poet Avetik Isahakian are presented:
1. Poet's 80th birthday (1955) anniversary bronze medallion, one
copy prepared; 2. A rectangular lead plaque, one copy prepared;
2. A copper medallion dedicated to the poet in 1969, one copy
prepared; 4. An alloy medallion, dedicated to the poet's memory
in 1970, 20 experimental copies prepared. YTN

JACOB, K. A., The Coins of Cilician Armenia, "Seaby's Coin & Medal Bulletin", January and February 1976, London, England, pp. 1-6, 38-43, pl. 7 and 20.

The coins of Cilician Armenia are presented in a summarized for-
mat. The article covers in general the coins of royal period in
silver, copper, and gold for the ordinary collector as well as
the beginner. YTN

GENERAL INFORMATION FOR THE AUTHORS

The authors receive two copies of the issue in which their article
is printed and ten individual article copies with the cover
of the issue in which it is printed.

PUBLICATIONS RECEIVED DURING 1976 BY THE SOCIETY AND THE EDITOR

ANA, "The Numismatist", Jan. & Feb. 1973

Hogan, P. D., "The Numismatist", June 1960 and "Numismatic Interna-
tional Bulletin", Vol. 10, No. 3

French Numismatic Society, "Collectionneurs et Collections
Numismatique", 1968

"International Banknote Society Journal", (Exchange)

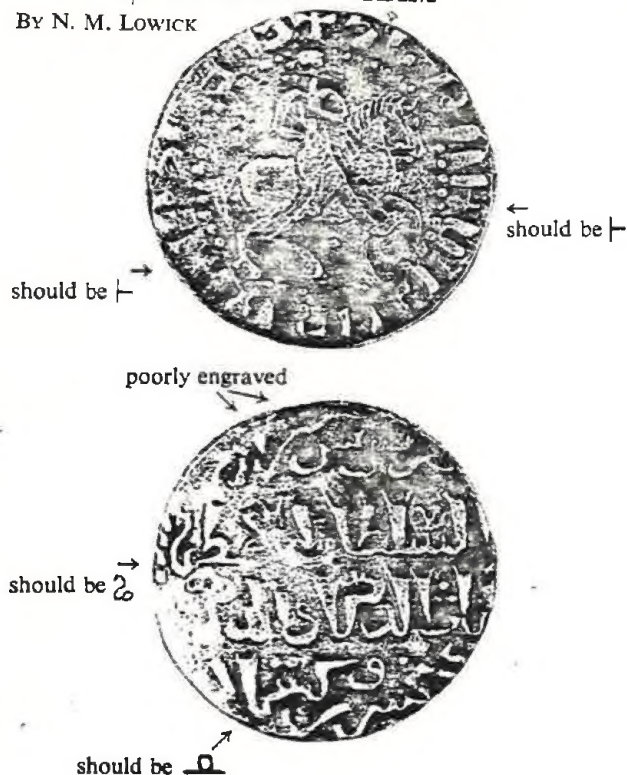
Sarkissian, H. V., "Arménská Medaile", off print; Աշխատութիւններ
Հայաստանի Պատմութեան Թանգարանի; 1975; Հայոց Արտավազդ Դ-ի
Դրամները; Պատմաքանասիրական Հանդես, Թիւ 3, 1975

Spiurk, Հայրենիքի Ձայն, Եւ Սովետական Հայաստան

Armenological Studies, "The Evolution of Armenian Alphabet"

A FORGERY OF THE HETUM/KAIKHUSRU TRAM *

By N. M. Lowick

A DECEPTIVE modern forgery of a mediaeval Armenian silver coin has lately appeared on the market in London and the U.S.A. This is a struck copy of a *tram* of Hetum I naming Kaikhusr II, the Seljuq Sultan of Rum, as overlord. The issue ran from A.H. 637/A.D. 1239 until 643/1245, and specimens of all seven Hijra years, showing the mint-name Sis, are recorded (P. Bedoukian, *The Coinage of Cilician Armenia*, New York, 1962, pp. 230-234). The forgery, on the other hand, appears to be dated (64)4. The engraving, though carried out with some care, exhibits a certain weakness on close inspection, and there are a few definite faults. It would seem that the forger did not have a sufficiently well-preserved original on which to base his copy. Tell-tale features are:

- (1) On the obverse, the fifth letter to right of the cross above the horseman's head has an extra cross-stroke. Further round, to left of the horse's hind hoof, the same letter is similarly deformed.
- (2) On the reverse, in the top line, the word *sanah* ("year") is poorly rendered, and the word *arba* ("four") to its left fades off in a curious way, although the coin does not appear worn.
- (3) At the left-hand end of the second line, the letter *mim* is not closed up.
- (4) In the fourth line, the letter *qaf* in Kaiqubad is not properly closed up.

The forgery is thicker than the originals and is slightly convex on both sides. Its weight, 3.80 gm., is excessive and would by itself be enough to arouse suspicion. The correct *tram* weight is about 2.9 gm., and observed specimens do not exceed 3.1 gm.

Another example of this forgery is illustrated in "Ancient Coins Mail Bid Sales" (Harvey Hurtt, Berkeley, Calif.) 15, Winter 1975, no. 802.

ԿԵՂԾՈՒԱԾ ՀԵԹՈՒՄ ԵՒ ՔԱՅՈՍՐՈՎԻ ԴՐԱՄ ՄԸ

Շինծու արդիական կեղծուած հայ միջնադարեան արծաթ դրամ մը վերջերս երեւցած է շուկայի վրայ՝ Լոնդոն եւ ԱՄՆ: Այս հատանուած դրամ մըն է Հեթում I-ի՝ անուանելով Քայխուսրով Բ իբր գերիշխան: Դրամին հատանումը շարունակած է 637 Հեծիրէթի թ. (1239 Յ.Բ.) մինչեւ 643 Հեծիրէթի թ. (1245 Յ.Բ.) եւ հմոյշներ Հեծիրէթի եօթը տարիներով յիշատակուած են (Պ. Պտուկեան, «Կիլիկեան Հայաստանի Դրամները», Ն.Յ. 1962, էջ 230-234): Կեղծուածը, միւս կողմէն, թուագրուած է մի քիչ խնամքով՝ սակայն ունի թերութիւն մը, որ ի յայտ կ'ուզայ ուշի ուշով քննութեան պարագային եւ ունի մի քանի որոշ սխալներ: Կ'երեւի թէ՛ կեղծարարը շատ լաւ պահանուած մտոյշ մը չունէր առոր վրայ հիմնելու իր օրինակը: Երեւոյթներն են՝

1. Ակողմը, հինգերորդը գիրը խաչի աջին՝ ձիաւորի գլխու վերէն՝ ունի աւելորդ խաչանիշ մը: Անդին շրջանակածն՝ ձիու յետեւի սմբակի ձախին՝ նոյն գիրը նմանապէս ալ լանդակուած է:
2. Բնկողմ, վերի տողին մէջ, سنة (տարի) բառը ներկայացուած է վատօրէն եւ ٤ (չորս) բառը կ'աներեւութանայ տարօրինակ ձեւով մը թէեւ դրամը գործածուած է երեւի:
3. Նրկորդ տողի ձախին՝ Դ գիրը զոցուած չէ:
4. Չորրորդ տողի վրայ ք գիրը Քայքոպատի մէջ յատկապէս զոցուած չէ: Կեղծուածը նախադասութիւն հաստ է. եւ մի քիչ կորնթարթ երկու կողմով: Ծանրութիւնը 3.80 գմ՝ շատ ծանր է եւ ինքնին բաւարար պէտք է չլիլայ՝ կասկած յառաջ բերելու: Դրամի ճիշդ ծանրութիւնն է մօտ 2.9 գմ, եւ քննուած ուրիշ մտոյշներ չեն անցնիր 3.1 գմ:

Ուրիշ օրինակ մը այս կեղծուածէն ցուցադրուած է "Ancient Coins Mail Bid Sales" (Harvey Hurtt, Berkley, Calif.) 15, Winter 1975, No. 802.

Ն. Մ. Լոնկը

* Reprinted from (with permission) "The Numismatic Circular", London, Vol LXXXIV, No. 6, June 1976, p. 233.

